

1991 EID July 1991
95, 15, 7

1881210
95, 15, 1

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

تاریخچه شیشه و شیشه گری

(ظروف شیشه ای دوره اشکانی، سده ۳-۴ میلادی، موزه ملی و موزه رضا عباسی)

نوید صالح وند

1594

فهرست مطالب

۵	پیش گفتار.....
۷	مقدمه.....
۱۳	مقدمه ای بر تاریخ شیشه گری جهان.....
۱۴	شیشه گری در مصر.....
۱۶	شیشه گری در بین النهرین.....
۱۷	اولین شیشه گری ایران تا دوره سلوکی.....
۳۰	پیشینه ای از قلم و آغاز سلطنت اشکانیان.....
۳۴	هنر در دوره اشکانی.....
۳۴	اقتصاد و تجارت در دوره اشکانی.....
۳۶	شیشه گری در دوره سلوکی اشکانی.....
۳۷	دوره سلوکی.....
۳۸	دوره اشکانی.....
۳۹	ظروف شیشه ای دوره اشکانی و فرهنگ های دوره در خارج از ایران.....
۴۸	ظروف شیشه ای دوره اشکانی ایران.....
۵۱	اشکال ظروف و تزیینات در دوره اشکانی.....
۵۴	درآمدی بر مجموعه های موزه ملی و موزه رضا عباسی.....
۵۷	تصاویر.....
	کاتالوگ ها
۶۸	بطری.....
۷۱	جام.....
۷۳	پیاله.....
۸۹	ظروف ویژه مواد دارویی و یا آرایشی.....
۱۷۷	دریوش.....
۱۷۹	منابع.....

پیش‌گفتار

امروزه کشور ما دارای موزه‌های متعددی است و هر ساله از کاوش‌های باستان‌شناسی سیل عظیمی از اشیاء روانه آن می‌شود؛ مطالعه و بررسی بر روی این داده‌های فرهنگی نیز به سختی و گاهی به دلیل مسائل اداری و سوء مدیریت موزه‌ها متوقف می‌شود.

طرفی با نگاهی به برخی از آثار موزه‌ها متوجه می‌شوید که تاریخگذاری این اشیاء نادرست بوده است، ظروف شیشه‌ای نیز از این قائده مستثنی نیست، امروزه مجموعه‌های بسیار غنی از این اشیاء در مخازن موزه‌ها است که یا در حال خاک خوردن است و یا بتدریج روند تخریب خود را طی می‌کند.

کتابی که شما خوانندگان عزیز پیش رو دارید، نتیجه دو سال تحقیق نگارنده بوده که به صورت خلاصه در پایان نامه کارشناسی ارشد اینجانب با عنوان: بررسی و مطالعه ظروف شیشه‌ای دوره اشکانی، مجموعه‌های کار نشده موزه ملی و رضا عباسی گرفته شده است. این پایان نامه در شهریور ۱۳۹۱ به راهنمایی سرکار خانم دکتر آرمان شیشه‌گر و با مشاوره آقای دکتر عبدالحمید ربیعی و با داوری سرکار خانم دکتر لیلی نیاکان در دانشگاه آزاد اسلامی واحد تهران مرکزی موفق به دفاع شد.

بی شک حمایت‌های خانواده در طول دوران تحصیلم نقش بسیار مهمی داشته‌اند و از کمک‌های دلسوزانه و بی دریغ آنها سپاسگذارم. باید از استادان و دوستانم که در انجام این پایان نامه نقش بسزایی داشتند نیز تشکر نمایم.

ابتدا از سرکار خانم دکتر آرمان شیشه‌گر که بی تردید تنها متخصص شیشه‌های باستانی ایران می‌باشند، به دلیل اینکه مرا در آموزش و تعلیم و شناخت این ظروف همراهی کردند و بدون شک اگر کمک‌های وی نبود، بنده از انجام این مهم ناتوان بوده و همچنین زحمت ایشان که بر این کتاب دیباچه‌ای نوشتند، نهایت تشکر را دارد.

از استاد مشاور خود آقای دکتر عبدالحمید رضایی که در همه حال جواب گوی
سوالات من بوده اند، ممنون هستم.

از استاد جناب آقای مهدی رهبر برای تمام محبت هایی که به نگارنده داشتند و اطلاعات منتشر نشده خود را در اختیار وی قرار دادند.

از استاد جناب آقای ناصر نوروززاده چگینی که صبر و مقاومت و تلاش را به بنده تعلیم داده اند.

از مدیریت موزه رضا عباسی آقای شهرام حیدرآبادیان، و مدیریت سابق موزه ملی جناب آقای دکتر داریوش اکبرزاده و مدیریت فعلی جناب آقای مهندس محمدی پور که همکاری لازم را با نگارنده داشتند، بسیار ممنون هستم.

از جناب آقای شهید میرزا امین اموال مجموعه آثار توقیفی موزه ملی ایران و خانم شیرافکن در بخش روابط عمومی خانم قلیچ خانی در بخش عکاسی و خانم شیرخدایی در کتابخانه موزه زحمات زیادی در صفا فرایند کار به ایشان داده ام سپاس فراوان را دارم.

از سرکار خانم پریسا کرد بیگی امین اموال موزه رضا عباسی (و طراح ظروف مجموعه رضا عباسی) و سرکار خانم سیما میری و سرکار خانم اکبری به همراه جناب آقای حسن زاده از بخش تاریخی موزه ملی ایران، از سرکار خانم زینب زینعلی، برای طراحی بی نظیرشان از مجموعه موزه ملی نهایت تشکر را دارند.

از جناب آقای حسین عباسی به خاطر کمک در تهیه کاتالوگ ها سپاس گذارم.
علاوه بر آن مراتب سپاس خود را از نشر سمیرا و موسسه میراث کتاب، و مدیر
محترم آن جناب آقای رنجبر شورابی تقدیم می دارد که همواره محققان را مورد حمایت
قرار داده اند.

نوید صالح وند

E-Mail: navid_archaeologist@yahoo.com

مقدمه

آبگینه، یا شیشه، زجاج، بلور، مینا و آینه (فارسی میانه: آبگینگ) واژه ای فارسی به معنای آبگوه که کنایه از شفاف بودن است. به روزگار کهن تا عصر زکریای رازی آبگینه را یکی از فلزها می دانستند، اما وی آن را در طبقه بندی سنگ ها جای داد. درباره آبگینه به عنوان تعریفی جامع می توان گفت که ماده ای است غیر آلی، مصنوع، بی شکل، که بر اثر حرارت به صورت مایع، و در حالت سرد به صورت جامد است و شفاف یا نیمه شفاف آن نور را از خود عبور می دهد.

ترکیبات آن شامل است بر سیلیس که به صورت شن و ماسه (به عنوان ماده اولیه)، قلیا که به صورت سدیم، پتاسیم و... به عنوان گدازآور، آهک و سرب اکسید که به عنوان است کام، شش، و اکسیدهای فلزی که برای ایجاد رنگ های گوناگون استفاده می شود.

آبگینه انواع گوناگون دارد و تا آنی حدود شش هزار نوع از آن ساخته شده است. رایجترین انواع آن قلیایی، سیلیسی و سربی است که هر یک انواع فرعی دیگری نیز دارد. آبگینه های سنتی به دو دسته ساخته می شود: دمیدن آزاد و دمیدن در قالب. امروزه به جز روش کهن با روش ها و ابزار ماشینی نیز به تولید انواع آبگینه می پردازند.

آبگینه در پیش از اسلام: مطابق یافته های باستان شناسی، مربوط به روزگارانی بس کهن، بشر از نوعی لعاب آبی رنگ به عنوان روش برای مهره های سنگی استفاده می کرد. اولین نمونه سنگ و بدل چینی لعابدار در شمال بین النهرین در هزاره پنجم قبل از میلاد ساخته شد و از همین ناحیه (حدود اواخر هزاره چهارم قبل از میلاد) به دیگر نواحی شرق باستانی از جمله مصر انتقال یافت. گذشته از آن، لعاب های رنگین دیگری نیز به ترصیع جواهرات، تابوت، اثاث خانه و اشیاء دیگر به کار رفته است. در نقاط باستانی ایران از جمله تپه گیان و تپه حصار، شماری

تاریخچه شیشه و شیشه گری

مهر و زیور های کوچک از اواخر هزاره ۴ ق.م، و نیز در شوش شماری مهرهای استوانه ای از این ماده، مربوط به اواخر هزاره ۳ ق.م به دست آمده است. نخستین بار سومری ها از این ماده به صورت مستقل استفاده کردند و در حوالی همان تاریخ به ساخت اشیایی پرداختند و بدین ترتیب، آبگینه ای مات و نیمه شفاف به شکل اشیاء کوچک چون مهر، مهره، آویز و جز آن پدید آمد. آبگینه هایی که از این تاریخ در بین النهرین و مصر و به ندرت در ایران به دست آمده، دارای ویژگی های فنی، تزئینی و هنری مشترک است. در نقاط باستانی ایران نظیر تپه گیان، تپه جمشیدی، تپه مارلیک، چغازنبیل شوش و منطقه لرستان اشیاء کوک زینتی و ظروف و مهره و کاشیهای لعابدار از نوعی آبگینه مات به دست آمده از مارلیک و حسنلو از نظر روش ساخت، طرح، تزئین و شکل آنها قابل مقایسه با آثار مکشوف در بین النهرین، مصر و حتی کثرت است. شماری از آثار مکشوف در چغازنبیل از هر جهت یگانه است و از این رو، شاید بتوان این محل را حسین مرکز آبگینه سازی ایران معرفی کرد. فراوانی آثار آبگینه در این محوطه عظیم باستانی می تواند حاکی از وجود کارگاههایی خاص این صنعت باشد.

از دوره هخامنشیان آثار آبگینه ای چنانچه در دست نیست، ولی از گزارش آریستوفانیس یونانی که دربار ایران را در حدود سال ۴۱۰ ق.م دیده، و از آبگینه های شفاف موجود در آنجا یاد کرده است، چنین بر می آید که این اشیاء در ایران رایج، و در یونان کمیاب بوده است. بخشی از نمونه های به دست آمده از آبگینه های این دوره، شامل انواع مهره، آویز، ظروف آرایشی و برخی زیورهاست که در شوش و قلعه کوتی دیلمان کشف شده است.

در دوران سلوکیان، هنر آبگینه سازی هخامنشی با عناصر هنر یونانی تلفیق، و به صورت ظرف ها و زیور های مختلف ظاهر شد؛ چنان که استفاده از ظروف شیشه ای، به ویژه برای نوشیدنی ها در میان ایرانیان رایج بوده است، اما از مراکز ساخت آن در داخل ایران اطلاع قطعی در دست نیست؛ همچنین از اندک منابع مربوط به دوران

پارته‌ها نیز نمی‌توان اطلاعات دقیق و گسترده‌ای درباره چگونگی ساخت آبگینه در ایران به دست آورد. با این حال، کشف آبگینه‌هایی از نقاط باستانی پارتی حاکی از وجود این صنعت در قلمرو آنان است. نخستین آثار آبگینه‌ای که از این دوران به دست آمده، مربوط به سده‌های ۲ و ۱ ق.م و متعلق به ویرانه‌های خزانه شاهی مهرداد در نسا- نخستین پایتخت شاهنشاهی اشکانی- است.

در اواسط سده اول ق.م ابداع شیوه دمیدن برای ساخت آبگینه در سوریه موجب تولید عظیم در این صنعت شد و آبگینه‌سازی را از شکل تجملی به صورت مصرفی و تولید انبوه در آورد و هنرمندان پارتی و بین‌النهرینی، به ویژه در گورهای پارتی، کاربرد گسترده ظرف‌ها و زیور‌ها و مهر‌ها و دیگر آثار آبگینه‌ای را در این دوران نشان می‌دهند.

اوج شکوفایی آبگینه‌ای پیش از اسلام با دوره ساسانی هم‌زمان است. تنوع و فراوانی آثار کشف شده: این دوران موید این شکوفایی است. هنر ایرانی عصر ساسانی که عناصر هنر هخامنشی را نیز در خود داشت، با گسترش بازرگانی در شرق به چین و از آنجا به ژاپن راه یافت.

در منابع چینی به تولید آبگینه در ایران، ساسانی اشاره شده است و نمونه‌هایی از آبگینه‌های به دست آمده در آسیای مرکزی، ایران مرکزی، چین، شبه جزیره کره و ژاپن، مشابه نمونه‌های کشف شده در شمال ایران است. از آبگینه برای ساخت مهر در این دوره به ندرت استفاده شده است. آینه‌ای از آبگینه که در کاوش‌های هفتون تپه کشف شده، ظاهراً کهن‌ترین آینه‌ای است که تا کنون در فلات ایران به دست آمده است. در آغاز تمدن اسلامی نیز شیوه‌های آبگینه‌سازی ساسانی در قلمرو اسلام کاملاً رواج داشت.